

Православне духовенство Київської єпархії у річці самодержавної політики зросійщення на початку ХХ ст.

На основі архівних та опублікованих джерел показано стосунки російського самодержавства та Православної Церкви в Україні на початку ХХ ст., зокрема акцентується увага на участі православного духовенства Київської єпархії у відзначенні 300-річчя правлячої царської династії Романових.

Ключові слова: Київська єпархія, парафіяльне духовенство, політика зросійщення, російське самодержавство, династія Романових.

Враховуючи поштовплення інтересу до церковної історії в умовах відновлення української державності та демократизації суспільства, тема відносин духовенства з державою набуває особливої актуальності. Тим більше, як справедливо підкреслюють сучасні дослідники, що церква це не тільки засіб організації оформлення духовного життя послідовників певної конфесії, вона водночас й організація релігійно-політична, бо ж завжди брала ту чи іншу участь у політиці [1, с.1]. Тому важливим бачиться з'ясування місця церкви в громадсько-політичному житті, у її стосунках з державою, виявлення усіх аспектів цих взаємовідносин, що сприятиме збільшенню об'єктивності оцінок цих стосунків.

Проблеми взаємовідносин Православної Церкви в Україні і російського самодержавства здавна привертають увагу істориків. Це один із тих аспектів церковної історії і історії України в цілому, який не може бути обійдений увагою, бо стосунки держави і церкви впливали на еволюцію останньої від духовно-релігійної інституції до складової частини загальноросійської системи організації влади. Стосунки держави та церкви впливали і на авторитет останньої серед православних вірян українських земель, вони значною мірою визначали можливості культурно-освітньої діяльності православного духовенства і врешті – ставлення народу до церкви.

Історіографія місця Православної Церкви у політиці російського самодержавства щодо українського населення представлена багатьма науковими працями. На високому науково-теоретичному рівні ці питання узагальнені у третьому томі десятитомної «Історії релігії в Україні», який присвячений Православній Церкві в Україні [2], у монографіях Г.М. Надтоки [3], у дисертаційних дослідженнях Ю.В. Хитровської [1], В.В. Деметяєвої [4], С.О. Гладкого [5], в публікаціях Т.В. Ковальчук [6] та ін. Ці та інші дослідники характеризують політику російської влади щодо Православної Церкви в Україні, показують етапи її формування та наслідки, які відображались на авторитеті церкви серед вірян українських земель. Але часто, в силу великого масиву джерел, з поля зору дослідників випадають історичні події, які яскраво ілюструють характер взаємостосунків церкви і держави, які свого часу відігравали важливе значення у цих відносинах і які значно доповнюють аргументацію висновків про зросійщення і одержавлення церкви. Такою подією, наприклад, на початку ХХ ст. було відзначення 300-річчя царювання в Росії династії Романових, поштовплення у зв'язку з цим суспільно-політичного життя і демонстрація віроповіданських позицій усіх структурних ланок системи влади, в тому числі і Православної Церкви.

Метою даної наукової розвідки є оприлюднення архівних матеріалів, які доповнять сюжет «держава-церква», які слугуватимуть підтвердженням тези про одержавлення церкви та нав'язування їй непритаманних функцій. Тим більше, коли мова йде про Православну Церкву і православне населення українських земель, насильно підпорядкованих російській самодержавній владі.

Одна із дев'яти православних єпархій, створених на українських землях, що були включені до складу Російської імперії, – Київська – завжди перебувала в полі особливої уваги державної та церковної влади. В Києві була митрополітична кафедра і традиційно зосереджувалось керівництво церквою на українських землях. І саме через Київських митрополитів та вищу церковну ієрархію здійснювались російські впливи на духовно-культурну сферу життя українського народу. Тому найвищі шаблі церковної ієрархії в Україні посідали росіяни, або зросійщені українці.

Київську єпархію у цей час очолював Митрополит Київський і Галицький Флавіан (в миру – Миколай Миколайович Городецький, походив із дворянського роду Симбірської губернії). Закінчив Орловську гімназію і довчився до останнього курсу на юридичному факультеті Московського університету. З 1861 року двадцятидворічним перейшов у духовне відомство і сумлінна служба повела його швидкими кроками до найвищої мисії в ієрархії. Чернецтво, служба в Казанській, Таврійській єпархіях, при духовній місії в Пекіні, а потім – 10-річне керівництво нею. Далі він – вікарій Донської єпархії, Холмсько–Варшавської, а згодом – єпископ останньої упродовж 13–ти років. З лютого 1898 р. – Архієпископ Карталінський і Кахетинський зі званням екзарха Грузії і член Св.Синоду. За місіонерську службу в Китаї та Варшаві був Височайше удостосний діамантового хреста на клобуці, як знаку особливої монаршої уваги. З 1901 р. призначений Архієпископом Харківським і Ахтирським, із збереженням звання члена Синоду. І нарешті, 1 лютого 1903 року високопреосвящений Флавіан був призначений Київським митрополитом [7,с. VI].

Упродовж XIX ст. політика російського Синоду та світської адміністрації спрямовувалась на денационалізацію Української Церкви. Митрополитові Київському і Галицькому належало в Синоді третє місце і він еволюціонував від обранця народу до урядовця «духовного відомства». Процеси одержавлення Православної Церкви набули незворотного характеру, що розкололо православне священство в Україні на дві частини: з одного боку миряни з парафіяльним духовенством, яке зберігало українську церковну традицію, а з іншого – представники церковної ієрархії офіційного московсько–петербурзького православ'я, які для віруючого українського простолюддя уособлювали російське самодержавство. В політиці самодержавного православ'я здійснювався курс на «купночинніє», тобто приведення релігійно церковного життя, богослужбової практики до єдиного чину, поклавши за основу московсько–візантійські взірці [2,с.217].

В руслі цього курсу в церквах України впроваджувались проповіді як засіб поширення серед українського люду указів, розпоряджень владних структур. Як зазначав П.Знаменський, церковні кафедри були перетворені на «присутственные места» [9], де оголошувались царські укази, світські та синодальні розпорядження, накази місцевих світських та церковних властей. Через тематичну спрямованість проповідей здійснювалася не лише уніфікація українського церковного життя, а й вплив на свідомість українського вірянина.

Не меншою наругою над християнським світоглядом парафіян та національно–релігійними традиціями в Україні були так звані «царські служби», які здійснювалися з нагоди і в річниці коронування царя, з нагоди дня його народження та членів родини і т.д. Такі служби були обов'язковими, хоч український люд часто їх ігнорував. Як правило, до таких дат приурочувалися нагороди духовенству, що мало сприяти особливому піднесенню церковно–парафіяльного життя. Подібні «свята» відбувалися з року в рік і мали зближувати владу і церкву.

Але були і такі події, які вшановувались особливо урочисто. У XIX ст. це відміна кріпацтва і річниці цього акту «царя–освободителя». Кожна річниця цієї події відзначалася на найвищому рівні і влада вимагала від селян покірної владності та поклоніння. Початок XX ст. ознаменувався вшануванням ще одного благодіяння російського самодержавця – Маніфесту 17 жовтня 1905 р., яким оголошувався принцип віротерпимості. Православне духовенство Київської єпархії узагальнену благоговійну оцінку «Височайшому Маніфесту» виклало у публікації В.З. Завітневича «Маніфест 17 жовтня в історичному висвітленні» [10] та на щорічному зібранні Свято–Володимирського братства в Києві у доповіді Н.С. Стелецького «Про обов'язки кожного християнина брати участь у справі охорони віри Христової» [11].

Але справжнім торжеством єднання Церкви і держави було відзначення у 1913 році 300–річчя Дому Романових. 21 лютого 1913 р. цар Микола II скріпив монаршею волею указ Св.Синоду про відзначення ролі Церкви, особливо, у справі поширення освіти. «В сьогоднішній знаменний день виповнення 300–річчя царювання Імператорського Російського Дому Романових, бажаючи відзначити історичні заслуги духовної школи перед Церквою і Батьківщиною, Ми признаємо за благо дарувати вищим розсадникам духовної освіти – духовним академіям: Київській, Московській, С.–Петербурзькій і Казанській найменування «Імператорських», в твердій надії, що духовна школа знайде для себе джерело нових сил і натхнення невинного служіння великій ідеї: давати нау-

ку...» [12]. У той же день київське єпархіальне керівництво з нагоди такої події провело урочисту службу у Великій церкві Києво-Братського монастиря. Проповідь «Церква Православна – оплот Престолу і Царства Всеросійського» виголосив Т.Лященко [13]. Червоною ниткою всієї проповіді було твердження: «нинішнє торжество Російської землі є торжество союзу Церкви и Держави в історичних долях російського народу. Церква – самий потужний оплот престолів і царств» [13,с.Х]. Вшанування в Київській єпархії 300–річчя династії Романових відбувалося з великим розмахом, однак у велелюднє торжество воно не перетворилося.

Підготовка до відзначення цієї події в Київській єпархії розпочалась завчасно. Єпархіальне керівництво підтримувало ініціативу знизу та виконувало розпорядження Св.Синоду. Ініціатива знизу, з парафій, характеризувалась прагненням «використати» цю дату для отримання дозволу чи коштів на нове будівництво. Наприклад, парафіяни Св.–Покровської церкви с. Межирічки Радомишльського повіту Київської єпархії ще 1 січня 1911 року просили дозволу на будівництво каплиці. Але у цьому проханні прослідковуються чисто практичний інтерес. У вступній частині підкреслювалось бажання увіковічити для нащадків пам'ять про правлячу династію Романових будівництвом на добровільні пожертвування каплиці над шанованою прихожанами криницею, котра знаходиться серед селянських полів на шляху між костелами двох сусідніх сіл. А відтак хресні ходи для освячення води у ній будуть здійснюватися на протигагу ходам католиків. Це прохання парафіян було задоволене і таким чином вони вирішили важливу для себе проблему [14,арк.2].

Важливу справу – будівництво нового храму – вирішили православні мешканці м. Звенигородки Київської єпархії. Миська дума 15 листопада 1912 р. ухвалила рішення про будівництво нового храму, бо на 10 тис. населення їх було тільки 2. Миський голова М.І. Мельниченко очолив спеціально створену комісію, до складу якої увійшли 3 члени управи, протоіерей Петро Шмигельський, 12 гласних миської думи і 4 авторитетні мешканці міста і яка мала здійснювати керівництво цією справою. На першому ж засіданні комісії було наголошено, що наближається 300–річчя воцаріння Романових і «по усій землі Російській всі стани, міста і волості поспішають ознаменувати цю дату всіма пожертвуваннями во славу Божу і на благо ближніх жертвують на зведення храмів, пам'ятників, шкіл і т.д. В пам'ять такої радісної події бажано було б побудувати в місті третій православний храм, тим більше, що існуючі дві церкви не вміщають усіх богомольців» [15,арк.3]. Гласні миської думи визначили, що будівництво обійдеться в 25 тис. рублів і варто розпочати збір добровільних пожертвувань. Це рішення було схвалене з великим піднесенням і гласний думи Я.В. Нетесюк виявив бажання пожертвувати на будівництво 1000 рублів. Так була розгорнута широка організаторська діяльність, – створено будівельний комітет, проводився збір коштів, підготовлено документацію і отримано дозвіл Київської духовної Консисторії – яка велась під гаслом вшанування монаршої династії.

Православне духовенство Київської єпархії брало участь і у будівництві православних храмів на території Росії. У 1912 році Київська духовна Консисторія на одному із своїх засідань обговорювала звернення Будівельного комітету по зведенню в С.–Петербурзі храму в ознаменування 300–річчя царювання Романових про необхідність додаткових коштів і проведення збору пожертвувань з 10 до 17 березня. Було ухвалено рішення про публікацію 8 березня 1912 р. звернення до православного духовенства єпархії і мирян у «Киевских епархиальных ведомостях». Звертаючись до Митрополита Київського і Галицького Флавіана, голова Будівельного комітету повідомляв, що попередньо передані в комітет кошти повністю потрачені, а будівля храму добудована тільки до куполів. Для завершення будівництва потрібні додаткові кошти, які збираються по усій території держави. Святійший Синод благословив початок додаткового збору коштів під час Великого посту з 10 до 17 березня 1912 р. [16,арк.11].

По усій єпархії збиралися гроші як добровільні пожертвування духовенства і мирян. Як свідчать архівні джерела, суми жертвувалися різні. Скит «Феофанія» пожертвував 16 руб. 28 коп., Св.–Преображенська церква с. Поток Канівського повіту – 13 руб. 79 коп., Києво–Софійський собор – 30 руб. 65 коп., а Ржищевський Спасо–Преображенський монастир – 98 копійок. Найбільше коштів було зібрано у церквах м. Києва – 310 руб. 41 коп. та Київських монастирях – 181 руб. 14 коп. Благочинний церков м. Умані передав 29 руб. 48 коп., а усі інші гроші надійшли з благочинницьких округів: Бердичівського повіту – 191 руб. 23 коп.; Київського – 185 руб. 5 коп.; Васильківського – 172 руб. 15

коп.; Уманського – 169 руб. 95 коп.; Звенигородського – 160 руб. 59 коп.; Черкаського – 155 руб. 57 коп.; Липовецького – 153 руб. 34 коп.; Канівського – 119 руб. 47 коп.; Сквирського – 93 руб. 81 коп.; Чигиринського – 89 руб. 5 коп. Були і зовсім невеликі пожертвування, як наприклад, з університетської церкви Св.Володимира – 1 руб. 43 коп., чи з Мотронинського монастиря – 1 руб. 30 коп. і т.д. Але загальна сума зібраних за один тиждень пожертвувань склала 2331 руб. 3 копійки [16,арк.1–287].

Православна Церква по відношенню до держави підіграла підпорядковану роль і зрозуміло, коли на загальнодержавному рівні з таким розмахом вшановувалась вінченосна династія, то усі владні структури тим чи іншим боком долучались до цього. Православне духовенство Київської єпархії було не виключенням, тим більше, що у 1913 р. увага до Києва була обумовлена приїздом російського самодержавця та урочистостями з нагоди відкриття пам'ятника П.Столипіну. Ці події мали ще раз засвідчити союз держави і церкви, який пильно контролювало російське самодержавство.

Список використаних джерел

1. Хитровська Ю.В. Громадсько–політична позиція духовенства Правобережної України наприкінці XVIII – середині XIX ст. (В контексті церковної політики самодержавства): автореф. дис. ... канд. іст. наук. 07.00.01 «Історія України» / Ю.В. Хитровська. – К., 2001. – 19 с.
2. Історія релігії в Україні: У 10 т. // Редкол. А.Колодний (голова) та ін. – Т.3. Православ'я в Україні / За ред. А.Колодного, В.Климова. – 1999. – 560 с.
3. Надтока Г.М. Православна церква і процес українського національного відродження 1900–1917 років. – К., 1996. – 112 с., його ж: Православна церква в Україні 1900–1917 років: соціально–релігійний аспект. – К., 1998. – 271 с.
4. Дементьєва В.В. Трансформація політичних функцій церкви в контексті сучасного державотворення в Україні: автореф. дис. ... канд. іст. наук. 07.00.01 «Історія України» / В.В. Дементьєва. – К., 2003. – 19 с.
5. Гладкий С.О. Православне парафіяльне духовенство в суспільному житті України початку XX ст.: дис. ... канд. іст. наук. 07.00.01 «Історія України» / С.О. Гладкий. – Полтава, 1997. – 189 с.
6. Ковальчук Т.В. Взаємодія світської та церковної влади в Російській імперії на початку XX століття (за матеріалами українських єпархій РПЦ) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Вип. XIV. – К., 2008. – С.331–339.
7. Пр.Ф.Титов. Двадцятипятилетие архипастырского служения высокопреосвященного Флавиана, митрополита Киевского и Галицкого // Труды Киевской Духовной Академии. – 1910. – Март. – С.1–Х.
8. Пр.Ф.Титов. Высокопреосвященный Флавиан, Митрополит Киевский и Галицкий (1840–1915 гг.) // Труды Киевской Духовной Академии. – 1915. – Декабрь. – С.349–362.
9. Знаменский П. Приходское духовенство в России со времени реформы Петра I. – Казань, 1873. – С.480–481.
10. Завитневич В.З. Манифест 17 октября в историческом освещении // Труды Киевской Духовной Академии. – 1906. – Февраль. – С.253–301.
11. Стеллецкий Н.С. Речь, сказанная на годичном собрании Св.–Владимирского Братства 11 мая 1905 г. (По поводу объявления полной веротерпимости, 17 апреля 1905 года) // Труды Киевской Духовной Академии. – 1906. – Июль. – С.495–509.
12. Высочайший указ Святейшего Правительствующего Синода // Труды Киевской Духовной Академии. – 1913. – Март. – С.81.
13. Лященко Т. Церковь Православная – опора Престола и Царства Всероссийского. (Слово в день 300–летия воцарения Дома Романовых) // Труды Киевской Духовной Академии. – 1913. – Март. – С.Х.
14. Центральний Державний історичний архів України в м. Києві. – Ф.127. – Оп.1057. – Спр.592.
15. Там само. – Оп.872. – Спр.157.
16. Там само. – Оп.871. – Спр.110.

Кузнец Т.В. Православное духовенство Киевской епархии в русле самодержавной политики русификации в начале XX века

На основании архивных и опубликованных источников показаны взаимоотношения российского самодержавия и Православной Церкви в Украине в начале XX в., в частности акцентируется внимание на участии православного духовенства Киевской епархии в празднование 300–летия царствующей династии Романовых.

Ключевые слова: Киевская епархия, приходское духовенство, политика русификации, российское самодержавие, династия Романовых.

Kuznets, T.V. Orthodox clergy of Kyiv eparchy in the context of autocratic Russifying policy in early xx century

The correlation of Russian autocracy and Ukrainian Orthodox church in early XX century has been shown on the basis of archival and published sources of information. The part of Kyiv eparchy Orthodox clergy in celebration of 300 anniversary of Romanov dynasty's governing has been emphasized.

Key words: Kyiv eparchy, parochial clergy, Russifying policy, Russian autocratic government, Romanov dynasty.